

<http://www.diva-portal.org>

Postprint

This is the accepted version of a paper published in *Filosofisk Tidskrift*. This paper has been peer-reviewed but does not include the final publisher proof-corrections or journal pagination.

Citation for the original published paper (version of record):

Samuelsson, L. (2010)

Transitivitet och omärkbara effekter: En invändning mot ett argument i Folke Tersmans bok
Tillsammans.

Filosofisk Tidskrift, 31(3): 40-50

Access to the published version may require subscription.

N.B. When citing this work, cite the original published paper.

Permanent link to this version:

<http://urn.kb.se/resolve?urn=urn:nbn:se:umu:diva-36497>

Transitivitet och omärkbara effekter – en invändning mot ett argument i Folke Tersmans bok *Tillsammans*

Filosofisk tidskrift 2010/3

Lars Samuelsson

Institutionen för idé- och samhällsstudier

Umeå universitet

901 87 Umeå

lars.samuelsson@philos.umu.se

1. INLEDNING

I sin intressanta och mycket läsvärda bok *Tillsammans: En filosofisk debattbok om hur vi kan rädda vårt klimat* presenterar Folke Tersman ett argument som han tänker sig visar att en handling kan vara rätt eller fel av någon annan anledning än att den har bra eller dåliga konsekvenser (Tersman 2009, s. 132-133).¹ Argumentet är i stora drag hämtat från Derek Parfits *Reasons and Persons* (Parfit 1987, s. 78-82), men Parfit drar, som vi kommer att se, en annan slutsats av det än den som Tersman drar. I den här uppsatsen ska jag försöka visa att Tersmans slutsats inte följer av detta argument. Men alldeles obeaktat den frågan så finns det anledning att rikta uppmärksamhet mot den synnerligen aktuella problematik som det här argumentet belyser, nämligen hur vi ska hantera det faktum att många handlingar som de flesta av oss anser att det finns moraliska skäl att utföra, eller inte utföra (såsom handlingen att köra bil till jobbet trots att det skulle gå utmärkt att gå eller cykla) är sådana att deras effekter (positiva eller negativa) är omärkbara (dvs. inte gör någon skillnad alls ”i det stora hela”). Varför ska jag ta cykeln i stället för bilen, om effekterna av just min bilkörning saknar betydelse?

Tersmans version av argumentet går ut på att om vi inte accepterar slutsatsen att handlingar kan vara rätt eller fel av någon annan anledning än att de har bra eller dåliga konsekvenser, så tvingas vi i stället godta den till synes orimliga uppfattningen att relationen *bättre än* inte är transitiv, dvs. uppfattningen att trots att A är bättre än B, och B är bättre än C, så kan C vara bättre än A. (Att uppfattningen verkar orimlig ser vi om vi betraktar följande

¹ För att finna en sådan anledning sneglar Tersman i riktning mot varianter av tanken ”tänk om alla gjorde så”. Han nämmer i detta sammanhang Kants kategoriska imperativ och regelutilitarism. (Tersman 2009, s. 133-138)

resonemang: Anta att jag har C, och att jag sedan får välja mellan alternativen att behålla C och att i stället få B. Jag bör då välja B eftersom B är bättre än C. Anta nu att jag får välja mellan att behålla B och att i stället få A. Jag bör då välja A eftersom A är bättre än B. Slutligen får jag välja mellan att behålla A och att få tillbaka C, som jag hade från början. Jag bör då välja C, eftersom C är bättre än A. Jag har gått i cirkel. Att acceptera en sådan cirkulär värdeordning verkar inte särskilt rationellt. Om vi lägger till antagandet att jag är beredd att betala en skälig (men mycket liten) summa pengar för att få byta ut ett sämre alternativ mot ett bättre, så inser vi ganska snabbt att jag skulle kunna bli ett lätt byte för den som vill sko sig på min bekostnad (givet det kanske osannolika villkoret att denna person har i sin makt att gång på gång avgöra vilket av alternativen som ska realiseras.)

Jag ska inte här försvara ståndpunkten att relationen *bättre än* är transitiv. Men vi kan notera att det inte är särskilt många som har argumenterat för motsatsen. Och vi kan väl i alla fall gå med på så mycket som att uppfattningen att *bättre än* inte är transitiv är klart ointuitiv, och att vi skulle behöva tänka om när det gäller mycket av det vi tar för givet i fråga om värden, moral och rationalitet, om den skulle visa sig vara riktig. Jag ska inte heller försöka ge någon ny lösning på det transitivhetsproblem som Tersman målar upp. I stället ska jag ifrågasätta att Tersmans ”lösning” på detta problem verkligen är en lösning, dvs. jag ska ifrågasätta att hans argument ger stöd för uppfattningen att en handling kan vara rätt eller fel av någon annan anledning än att den har bra eller dåliga konsekvenser (eller bra eller dåliga *förväntade* konsekvenser).² För att vara mer precis: jag ska försöka visa att det inte ger något stöd för denna uppfattning alls.

2. TERSMANS ARGUMENT

Tersmans argument bygger på det faktum att vissa handlingar, som tagna för sig har omärkbare effekter, är sådana att när alla, eller många, utför handlingar av den typen, så har det betydande, och i vissa fall mycket allvarliga, effekter. Som utgångspunkt använder sig Tersman av ett tankeexperiment som är lånat från Parfit (1987, s. 76). Här följer Tersmans presentation av det:

Anta att tusen personer försmäktar av törst i en öken någonstans. Anta också att vi är tusen välgörare i en närbelägen stad, och att vi har var sin tillbringare fylld med en liter vatten. Vattnet kan hållas i en tank som sedan

² Många menar ju att frågan om huruvida en handling är rätt eller fel ska besvaras med hänvisning till handlingens realiserande av förväntat värde snarare än med hänvisning till dess realiserande av faktiskt värde. Tersmans (Parfits) argument är lika problematiskt för denna ståndpunkt.

förs ut till öknen där vattnet delas lika bland de törstande. För varje glas som hålls i tanken får var och en av de törstande alltså en extra milliliter. Vi tänker oss också att välgörarnas beslut är oberoende av varandra. [...] Det är rimligt att tro att ingen av de törstande skulle märka skillnaden om de fick en extra milliliter. (Den tveksamme kan i stället anta att det finns en miljon törstande och en miljon välgörare, vilket skulle innebära att varje välgörares bidrag bara skulle utgöra en miljondels liter.) Med andra ord, oavsett hur många välgörare som skulle hålla i sitt vatten utöver de hundra som redan hållt i så skulle de törstande inte märka skillnaden om det hade varit en färre. Men samtidigt gäller alltså att, om *alla* skulle hålla i sina liter, så skulle de törstande må märkbart bättre ... (Tersman 2009, s. 118-119)

Tersmans resonemang ser nu ut som följer (se också Parfit 1987, s. 78-82):

Ta återigen fallet med de törstande i öknen. Hundra av välgörarna har redan hållt i sitt vatten i tanken, vilket innebär att var och en av de törstande får åtminstone en deciliter. Men det vore givetvis bättre för dem att få en liter, vilket innebär att det är bättre att de övriga nio hundra välgörarna också bidrar än att de inte gör det. [...] Samtidigt gör en extra *tusendels* liter ingen märkbar skillnad. Om vi dessutom antar att det skulle gagna välgörarna att dricka upp vattnet själva [men inte tillnärmelsevis lika mycket som det skulle gagna en av de törstande i öknen att dricka en liter vatten]... så verkar det följa att det gäller för var och en av de återstående nio hundra att hon inte bör bidra. Med andra ord, det är bättre att 100 håller i än att 101 gör det, eftersom ingen av de törstande missgynnas av att hon avstår medan hon själv gynnas. Om vi nu slutligen antar att relationen "bättre än" är transitiv, vilket innebär att om A är bättre än B och om B är bättre än C så är också A bättre än C, så följer det att det är bättre att ingen av dem håller i sitt vatten än att alla gör det, vilket stridet mot det antagande vi utgick från. (Tersman 2009, s. 132-133)

Låt oss göra resonemanget ännu tydligare. Till att börja med är det viktigt att notera att detta är ett resonemang som handlar om utfall, vilket blir uppenbart om vi betraktar den första premisen. Vad den premisen säger är att det är bättre om de törstande får en liter vatten var än om de bara får en deciliter vatten var. Det vill säga: det utfall i vilket de törstande har en liter vatten var är bättre än det utfall i vilket de bara har en deciliter var. Det är *därför* som det är bättre att de övriga 900 välgörarna håller i sitt vatten än att de inte gör det. Exemplet vädjar till våra intuitioner om vad som är bra och dåliga utfall: det är (allt annat lika) bättre att 1000 personer inte utstår ett fruktansvärt lidande orsakat av extrem törst, än att de utstår ett sådant lidande. Det är svårt att förneka.

Resonemanget handlar även fortsättningsvis om utfall, eller om värdet hos utfall. Det kan t.ex. inte vara fallet att det handlar om handlingars värden.³ Det vore visserligen bättre (en

³ Att underlåta att utföra en viss handling – t.ex. att inte hålla i sitt vatten – betraktar jag här också som en handling.

bättre handling), givet det resonemang som vi har fört, om den 101:a personen lät bli att hålla i sitt vatten än om hon höllde i det, men dessa två möjliga handlingars värden kan vi inte på ett meningsfullt sätt ordna tillsammans med värdena av den 102:a personens möjliga handlingar att antingen hålla i sitt vatten eller låta bli, osv. Den 101:a personens handling att hålla i sitt vatten är varken bättre eller sämre än den 102:a personens handling att hålla i sitt vatten; dessa handlingars respektive värden tillhör inte samma värdeordning. Och om en uppsättning värden inte tillhör samma ordning, så kan det naturligtvis inte heller – vad dessa värden anbelangar – bli fråga om något brott mot transitiviteten hos *bättre än*. Dessutom finns det ingen enskild handling som kan resultera i att 1000 personer i stället för 100 håller i sitt vatten (detta faktum kan ju sägas utgöra en del av vårt problem).

Tanken är således att det utfall som följer om 100 personer håller i sitt vatten är bättre än det utfall som följer om 101 personer gör det, eftersom den enda etiskt relevanta skillnaden mellan dessa två fall är att i det senare går en person törstig i stället för otörstig (nämligen en av de potentiella välgörarna). (Om man av någon anledning oroas av att detta kan ses som ett egoistiskt skäl från välgörarens eget perspektiv, så kan vi i stället tänka oss att han eller hon ger bort vattnet till några törstiga barn som leker i närheten, men vilkas törst – även om den är obehaglig – inte är tillnärmelsevis lika obehaglig som den törst som var och en av de törstande personerna i öknen utstår.⁴) Låt oss kalla utfallet som följer om 100 personer håller i sitt vatten för U_{100} , och utfallet som följer om 101 personer håller i sitt vatten för U_{101} , osv.

Samma tankegång ger att det är bättre att 101 personer håller i sitt vatten än att 102 gör det, eftersom den enda etiskt relevanta skillnaden mellan dessa två fall är att i det senare fallet går en person törstig i stället för otörstig. Vi får alltså resultatet att U_{100} är bättre än U_{101} , och att U_{101} är bättre än U_{102} . Om vi fortsätter på samma sätt får vi resultatet att U_{102} är bättre än U_{103} och att U_{103} är bättre än U_{104} , ända tills vi kommer till resultatet att U_{999} är bättre än U_{1000} . Om relationen *bättre än* är transitiv så följer det att U_{100} är bättre än U_{1000} . Men vi inledde hela resonemanget med att slå fast att U_{1000} är bättre än U_{100} (eftersom det är bättre att de

⁴ Faktum är att vi kan konstruera argumentet på ett sådant sätt att vi överhuvudtaget inte behöver anta att någon gynnas ifall en "välgörare" låter bli att hålla i sitt vatten, nämligen om vi fokuserar på den till synes lika uppenbara transitiviteten hos relationer som *åtminstone lika bra som* och *inte sämre än* i stället för *bättre än* (det är för övrigt vad Parfit gör (Parfit 1987, s. 78-79)). Om det inte gör någon märkbar skillnad om 101 i stället för 100 personer håller i sitt vatten, så är det ingen som missgynnas ifall 100 i stället för 101 personer håller i sitt vatten, och då är det inte heller sämre att 100 personer håller i sitt vatten än att 101 gör det. På samma sätt är det inte sämre att 101 personer håller i sitt vatten än att 102 gör det, osv. Däremot är det uppenbart mycket sämre att 100 personer håller i sitt vatten än att 1000 gör det, och därmed är transitiviteten hos *inte sämre än* bruten.

törstande får en liter vatten var och befrias från sin smärtsamma törst än att de bara får en deciliter var och därmed inte befrias från denna törst). Under förutsättning att detta resonemang är giltigt tvingas vi således ge upp transitiviteten hos *bättre än* (vi behöver förstås inte gå ända till U_{1000} för att få detta resultat, men det verkar vara obestämbar (vagt) hur långt vi behöver gå, eftersom det är obestämbar (vagt) hur mycket vatten som måste hållas i tanken för att (någon av) de törstande i öknen ska märka någon skillnad (jfr. Danielsson 1986)).

Tersman fortsätter sin argumentation:

Om en uppsättning påstående implicerar en motsägelse så måste något av dem ges upp. Vilket? Det är uteslutet att uppe antagandet att det är bättre att alla håller i vattnet (utöver de hundra) än att ingen gör det. Att uppe idén om transitiviteten hos relationen "bättre än" är inte heller särskilt lockande. [...] Det som återstår är därför att hävda att det kan vara bättre att hålla i sitt vatten, och att man därför bör göra det, även om det inte innebär att konsekvenserna blir bättre. (Tersman 2009, s. 133)

3. VARFÖR TERSMANS SLUTSATS INTE FÖLJER

Av skäl som jag nu ska försöka förklara är detta inte alls vad som återstår. Vad som återstår är nämligen att hävda att det finns åtminstone ett par av utfall (U_n, U_{n+1}) sådant att U_{n+1} är bättre än U_n , dvs. sådant att konsekvensen att U_{n+1} realiseras är bättre än konsekvensen att U_n realiseras (se t.ex. Danielsson 1986 för ett förslag på en sådan lösning på den här typen av problem).⁵ Det är också ungefär vad Parfit säger. Parfit introducerar ökenexemplet som ett i en rad exempel, med vilka syftet bland annat är att visa att vi har goda skäl att ifrågasätta följande antagande: "Någons smärta kan inte förbättras eller försämrans omärkbart. Någons smärta kan varken bli mindre illa, eller värre, om det inte finns någon möjlighet för personen ifråga att märka någon skillnad." (Parfit 1987, s. 78, min översättning)

Om vi förkastar detta antagande kan vi också undvika vad Parfit refererar till som "det femte misstaget i moralisk matematik", nämligen (det förmodade) misstaget att tro att "om en handling har omärkbara effekter på andra människor, så kan den handlingen inte vara fel *på grund av* att den har dessa effekter" (ibid., s. 75, min översättning). Om man ger upp detta antagande så följer det att man accepterar att en handling kan vara fel *på grund av* dess egna effekter, trots att dessa effekter är omärkbara. Dvs., man accepterar att ett utfall, A , kan vara

⁵ Det räcker inte att det finns åtminstone ett par av utfall (U_n, U_{n+1}) sådant att U_{n+1} är *åtminstone lika bra som* U_n , eftersom vi då inte undviker resultatet att den relationen (dvs. *åtminstone lika bra som*) inte är transitiv. Utfallet U_{100} är ju absolut inte åtminstone lika bra som U_{1000} , vilket det då skulle behöva vara för att upprätthålla transitiviteten hos denna relation (se föregående fotnot).

bättre än ett annat utfall, B, även om det inte finns någon i A som kan märka någon skillnad mellan A och B. I vårt ökenexempel innebär det att man accepterar att utfallet U_{n+1} kan vara bättre än utfallet U_n , trots att ingen i U_{n+1} kan märka någon skillnad. Om vi godtar denna ståndpunkt behöver vi inte längre oroa oss för att vi ska tvingas gå med på att relationen *bättre än* inte är transitiv (i alla fall inte med anledning av den typ av fall som vi här diskuterar). Vi kan då vidhålla att U_{1000} är bättre än U_{100} trots att relationen *bättre än* är transitiv, eftersom vi kan hävda att det finns åtminstone något par av utfall (U_n, U_{n+1}) , på vägen mellan U_{100} och U_{1000} , som är sådant att U_{n+1} är bättre än U_n .⁶

Om vi däremot, som Tersman föreslår, i stället hävdar att det kan vara bättre att hålla i sitt vatten även om det inte innebär att konsekvenserna blir bättre, så löser vi inget transitivhetsproblem. Skälet är helt enkelt att vi då har övergått från att bedöma värdet hos utfall till att bedöma värdet hos handlingar. I och med att vi har slagit fast att konsekvenserna av handlingen att hålla i sitt vatten inte blir bättre än konsekvenserna av att låta bli, så måste påståendet ”att det kan vara bättre att hålla i sitt vatten” innebära att det är själva handlingen som kan vara bättre. Men att handlingen är bättre förändrar inte värdeordningen av de relevanta utfallen (som är precis lika (förmodat) icke-transitiv som tidigare). Tersmans förslag på lösning kräver i själva verket att vi accepterar att denna ordning kvarstår, eftersom hans slutsats inkluderar antagandet att konsekvenserna av att hålla i sitt vatten inte blir bättre än konsekvenserna av att låta bli (och vi har aldrig ifrågasatt den positiva konsekvensen av att en ”välgörare” låter bli att hålla i sitt vatten, nämligen att hon får dricka upp det själv (eller ge det till någon annan)).

Skillnaden mellan Parfits och Tersmans slutsatser är alltså följande: Parfits slutsats innebär att vi ändrar värdeordningen av de relevanta utfallen, medan Tersmans slutsats innebär att värdeordningen kvarstår. Parfits lösning är att förneka att U_n är bättre än, eller åtminstone lika bra som, U_{n+1} . Tersmans ”lösning”, däremot, kräver att vi accepterar att U_n är åtminstone lika bra som, eller bättre än, U_{n+1} , eftersom vi annars inte kan hävda att handlingen som resulterar i U_{n+1} är bättre, *trots att den inte har bättre konsekvenser* än alternativet att inte utföra den. Det enda som kan göra det sant att handlingen *inte har bättre konsekvenser* än alternativet att inte utföra den, är ju att utfallet som följer av att utföra handlingen (U_{n+1}) *inte*

⁶ Det räcker egentligen inte att det finns ett sådant par. Det måste också ligga på ”rätt ställe”. Dvs., det måste ligga så till att det inte uppstår något nytt brott mot transitiviteten hos *bättre än* mellan U_{n+1} och U_{1000} .

är *bättre* än utfallet som följer av att inte utföra den (U_n). Och därmed kvarstår den icke-transitiva värdeordningen.⁷

För att sammanfatta: Tersmans slutsats är att en handling h_1 kan vara bättre än en annan handling h_2 även om h_1 inte har bättre konsekvenser än h_2 , dvs. även om h_1 inte skulle resultera i ett bättre *utfall* än det som h_2 skulle resultera i. Och skälet till att denna slutsats inte följer av hans argument är alltså att vi genom att hävda att h_1 kan vara bättre än h_2 även om h_1 inte har bättre konsekvenser än h_2 inte på något sätt har förändrat värdeordningen av dessa konsekvenser, som alltså är precis lika (förmodat) icke-transitiv som tidigare.

4. EN ALTERNATIV SLUTSATS

Men kanske skulle man här kunna hävda att den korrekta slutsatsen att dra av Tersmans resonemang är att det helt enkelt inte går att ordna utfall med avseende på deras relativa värde. I så fall är det ju också så att i den utsträckning som handlingar kan vara rätt eller fel, så måste de vara det i kraft av något annat än vilka utfall de resulterar i (dvs. något annat än deras konsekvenser). Men detta tycks i själva verket vara en variant av den lösning som Tersman skriver är utesluten, nämligen att ge upp antagandet att det är bättre att alla håller i vattnet (utöver de hundra) än att ingen gör det. Om vi inte kan ordna utfall med avseende på deras relativa värde så kan det ju inte heller vara riktigt att ett visst utfall är bättre än ett annat. Det kan visserligen inte vara riktigt att det är sämre heller, men nog måste man väl betrakta det som en mycket märklig slutsats att vi inte (korrekt) kan säga att det är bättre att 1000 personer befrias från ett fruktansvärt lidande än att de inte gör det (själv tycker jag denna slutsats vore minst lika märklig som slutsatsen att relationen *bättre än* inte är transitiv).

Nu är det emellertid uppenbart att Tersman inte vill acceptera en sådan slutsats. Han är mycket tydlig med att det faktum att en handling har goda konsekvenser utgör *ett* skäl för att utföra den (Tersman 2009, s. 138). Argumentet skulle också behöva modifieras för att det skulle vara möjligt att dra denna slutsats från det. Som det nu står vädjar det ju till våra intuitioner om just vilka utfall som är bättre och sämre, och förutsätter därmed att utfall kan ordnas med avseende på deras relativa värde. Om vi ville dra slutsatsen att man inte kan ordna utfall med avseende på deras relativa värde fick vi i stället vädja till våra intuitioner om vilka utfall som skulle vara bättre och sämre *om* man kunde ordna utfall med avseende på deras

⁷ Dvs. vi får resultatet att relationen *åtminstone lika bra som* inte är transitiv (se fotnot 4). Om vi dessutom lägger till antagandet att det sakförhållande som består i att en välgörare får behålla sitt vatten har positivt värde (och detta antagande har ingen förnekning), så får vi även resultatet att relationen *bättre än* inte är transitiv.

relativa värde. Det är oklart vad detta egentligen skulle innebära, och om vi alls kan sägas ha några sådana intuitioner, samt om dessa intuitioner i så fall skulle ha någon tyngd överhuvudtaget (eftersom vi nu antar att vi faktiskt *inte* kan ordna utfall med avseende på deras relativa värde).

5. EN MÖJLIG UTVÄG?

Det kanske finns ett annat sätt att nå Tersmans slutsats? I diskussionen ovan har jag tagit för givet att det utfall som en viss handling resulterar i består uteslutande i den handlingens konsekvenser. Men, kunde man hävda, själva det faktum att handlingen utförs (eller handlingen själv, om man så vill) kan också ses som en del av utfallet. Utfallet av en välgörarens handling att hålla i sitt vatten skulle i så fall bestå både i handlingens konsekvenser och i själva det faktum att denna handling utförs. Därmed kan man hävda att handlingens värde avspeglar sig i utfallets värde och på så vis förändrar värdeordningen av de relevanta utfallen (bl.a. från att vara icke-transitiv till att vara transitiv). Men inte heller på detta sätt kan vi undkomma transitivetsproblemet:

För det första så kan vi ”mäta” konsekvensernas värde och handlingens värde delvis oberoende av varandra. Till exempel så är ju tanken här att en välgörarens handling att hålla i sitt vatten ska anses som rätt även om inte tillräckligt många andra välgörare håller i sitt vatten (dvs. även om människorna i ökenen fortsätter att lida lika mycket som tidigare) – handlingen ska alltså vara rätt oberoende både av dess egna konsekvenser och av konsekvenserna av alla handlingarna tagna tillsammans. Dessutom skulle ju inte konsekvenserna bli sämre om det visade sig att en av välgörarna hade hållit i sitt vatten av misstag, och egentligen avsåg att behålla det, men rimligtvis har inte denna välgörarens handling samma värde som handlingen att avsiktligt hålla i sitt vatten. Vi kan kalla värdet som konsekvenserna av en handling bidrar med till värdet hos ett utfall för V_k , och värdet som själva handlingen bidrar med till värdet hos utfallet för V_h . Vi kan ”mäta” dessa värden var för sig, och alltså ordna utfall antingen med avseende på deras relativa V_k , eller med avseende på deras relativa V_h (eller med avseende på deras relativa totala värde). Om vi tittar endast på V_k så är det fortfarande fallet att värdeordningen av utfallen i ökenexemplet är (förmodat) icke-transitiv. Resultatet att relationen *bättre konsekvenser än* inte är transitiv är precis lika oönskat som resultatet att relationen *bättre än med avseende på totalt värde* inte är transitiv. Det ser vi tydligt om vi går till nästa punkt.

För det andra. Vi kan lätt konstruera scenarion där endast värde av typen V_k är involverat (dvs. där det totala värdet hos de relevanta utfallen utgörs uteslutande av V_k). I ett

sådant scenario finns det alltså ingen (möjlig) handling som är av ett sådant slag att själva det faktum att handlingen utförs skulle kunna förändra värdet hos det utfall som handlingen realiserar. För att illustrera detta kan vi modifiera ökenexemplet. Vi behåller de 1000 törstande människorna i öknen, men vi byter ut de 1000 välgörarna mot 1000 barn. För vart och ett av dessa barn gäller att det antingen har en liter vatten, eller att det inte har en liter vatten. Om ett av dessa barn inte har en liter vatten så innebär det att denna liter i stället har delats lika mellan de 1000 törstande i öknen. Anta nu att av de 1000 barnen är det 100 stycken som inte har en liter vatten i sin ägo. Det innebär alltså att de törstande i öknen har fått en deciliter vatten var. Detta är utfall U_{100} i detta modifierade exempel. Anta vidare att du, på något vis, har i din makt att välja huruvida ett barn till ska fräntas sin liter, så att de törstande i öknen får ytterligare en milliliter vatten var. Detta är utfall U_{101} . Vad bör du göra?

Om du väljer att ta vattnet från barnet så kommer barnet att uppleva en obehaglig törst. Vi kan anta att barnet måste avsluta sin roliga lek och gå en ganska lång sträcka för att få nytt vatten. Men det "lidande" som barnet därmed utstår är inte i närheten av det lidande som var och en av de törstande i öknen utstår, och som de skulle befrias från om de fick dricka varsin liter vatten. De törstande i öknen kommer emellertid inte att märka någon skillnad alls om de endast får ytterligare en milliliter vatten var (antar vi) – de kommer inte att må bättre på något sätt. Naturligtvis ska du låta barnet behålla sitt vatten. Här handlar det inte om att dra sitt strå till stacken, eller om att själv erhålla en fördel genom att inte bidra, utan det enda som rimligen kan göra din handling bättre eller sämre i detta fall är handlingens konsekvenser (eller möjligen din avsikt bakom handlingen, men den aspekten saknar relevans här eftersom du i detta fall bör avse att utföra just den handling som du efter noggrant övervägande tror har bäst konsekvenser). U_{100} är alltså bättre än U_{101} .

Men nu får du i stället (märkligt nog) välja mellan U_{101} (där det är 101 barn som inte har en liter vatten i sin ägo) och U_{102} (där ytterligare ett barn blir av med sitt vatten och får uppleva obehag, men där ingen får det märkbart bättre än i U_{101} , eftersom den enda övriga skillnaden mellan de två utfallen är att i U_{102} har var och en av de törstande i öknen en milliliter vatten mer, vilket inte påverkar deras välmående). Utifrån samma resonemang som i föregående val väljer du därför U_{101} . Sedan får du välja mellan U_{102} och U_{103} , och du väljer följaktligen U_{102} eftersom det är det bästa alternativet, osv., ända tills du kommer till valet mellan U_{999} och U_{1000} , där du utifrån precis samma resonemang som tidigare väljer U_{999} eftersom det är det bästa alternativet. Vid denna punkt får du emellertid möjlighet att välja mellan U_{1000} , där förvisso 1000 barn är törstiga och temporärt olyckliga, men där samtliga 1000 törstande personer i öknen befrias från sitt fruktansvärda lidande, och U_{100} , där detta

lidande fortgår. Självklart väljer du U_{1000} , eftersom du då befriar 1000 personer från en fasansfull smärta. U_{1000} är bättre än U_{100} . Men det innebär att cirkeln är sluten och att vi har fått precis samma (förmodade) icke-transitivitet hos relationen *bättre än* som den vi hade i det ursprungliga exemplet.⁸

Att låta handlingars värde ingå i värdet hos utfall utgör alltså ingen lösning på transitivetsproblemet. Det kvarstår i sådana fall där det inte finns några handlingar för vilka vi skulle kunna hävda att de har ett värde som förändrar utfallets värde. Dessutom kvarstår det som sagt också om vi endast tittar på värdet av handlingars konsekvenser. Det enda sättet att undvika resultatet att relationen *bättre än* inte är transitiv (i den typ av fall som vi har diskuterat här) är att hävda att det finns åtminstone ett par av utfall (U_n, U_{n+1}) sådant att U_{n+1} är bättre än U_n . Och om vi hävdar det så kan vi också hävda att var och en av de 1000 välgörarna (i det ursprungliga exemplet) bör hålla i sitt vatten i tanken, även om vi förnekar att en handling kan vara rätt eller fel av någon annan anledning än att den har bra eller dåliga (faktiska eller förväntade) konsekvenser.

6. AVSLUTNING

En viktig sak att notera om det modifierade ökenexemplet är att det inte längre är ett exempel på när en persons handlingar har omärkbara effekter medan många personers sammantagna handlingar har märkbara effekter. Det är nu bara en person som handlar⁹ (och om vi vill kan vi presentera exemplet helt utan någon handlande agent, som ett exempel där vi helt enkelt jämför värdena hos olika utfall). Det betyder att den transitivetsproblematik som jag har diskuterat i den här uppsatsen inte är unik för ”kollektivt handlande”, och det visar också tydligt att Tersmans förslag på lösning av den inte fungerar: att hänvisa till handlingars värde är inte relevant i den typ av fall som det modifierade ökenexemplet representerar. Den

⁸ Jag måste tillstå att jag har ganska svårt att se hur ett utfall U_{n+1} kan sägas vara bättre än U_n i detta exempel (i alla fall om vi gör antalet törstande respektive barn oerhört stort). Innebär det att jag måste acceptera att relationen *bättre än* är icke-transitiv? Kanske kan transitivitet hos *bättre än* bara garanteras om vi från början har tillgång till alla möjliga relevanta utfall (dvs. om det från början står klart att U_{1000} är ett utfall som det är möjligt att nå (i någon mening av ’möjligt’))? I så fall kanske vi kan tillämpa Parfitts resonemang och hävda att U_{n+1} kan vara bättre än U_n trots att de positiva effekterna av att realisera U_{n+1} är omärkbara. Denna tanke finns det emellertid inte utrymme att utveckla vidare här. Det kan ju också vara så att skillnaden mellan två (märkbara) nivåer av lidande på grund av törst motsvaras av en så liten skillnad i vattenmängd som skillnaden mellan att få i sig och att inte få i sig ”en vattenmolekyl”. I så fall kan det också finnas minst ett par av utfall (U_n, U_{n+1}) sådant att U_{n+1} är bättre än U_n .

⁹ Både Parfit och Danielsson ger också exempel av den här typen.

förklaring som Tersman vill ge till varför en handling kan vara bättre än en annan trots att den inte har bättre konsekvenser – en förklaring som hänvisar till någon variant av tanken ”tänk om alla gjorde så” – täcker inte sådana fall där det endast är en agent som handlar. Därav följer också att även om vi hade kunnat lösa transitivhetsproblemet genom att hävda att en handling kan vara rätt eller fel av någon annan anledning än att den har bra eller dåliga konsekvenser, så hade vi varit tvungna att hitta en annan sådan anledning i de fall där vi inte har att göra med ”kollektivt handlande”.

Alltså: vilka skäl vi än vill anföra för att anamma uppfattningen att en handling kan vara rätt eller fel av någon annan anledning än att den har bra eller dåliga konsekvenser, så kan vi inte anföra skälet att vi på så vis kan undvika resultatet att relationen *bättre än* inte är transitiv (åtminstone inte så länge som vi vill kunna fortsätta att ordna utfall med avseende på deras relativa värde), för det är helt enkelt inte sant. (Observera dock att jag inte har sagt någonting som ger skäl att avfärda idén att en handling kan vara rätt eller fel av någon annan anledning än att den har bra eller dåliga konsekvenser. Jag har bara sagt att Tersmans argument inte ger något stöd för den idén.) Den viktigaste slutsatsen som man kan dra ur allt detta är nog att varje moralteori enligt vilken vi åtminstone ibland bör utföra den handling som har bäst konsekvenser (varje rimlig moralteori, om vi ska tro Parfit (1987, s. 69)), och som alltså har ett behov av att ordna utfall med avseende på deras relativa värde, får samma transitivhetsproblem i fall med omärkbara effekter. Det räcker inte att introducera andra principer för vad som gör en handling rätt eller fel vid sidan av en konsekventialistisk princip för att undkomma detta problem. Och om vi kan lösa det så kanske fall av typen ökenexemplet, eller klimathotet, inte längre utgör problem för en konsekventialistisk etik. Att dra sitt strå till stacken och köra mindre bil kanske är precis vad man bör göra enligt en konsistent konsekventialist, och det på grund av effekterna som denna handling har, trots att dessa effekter är omärkbara.¹⁰

LITTERATUR

Danielsson, Sven. 1986. ”Om att gå runt på en gräsmatta”, i *Filosofiska invändningar*. Thales.

(En kortare version av artikeln finns i *Filosofisk tidskrift* 1/84.)

Parfit, Derek. 1987 [1984]. *Reasons and Persons*. Oxford University Press.

Tersman, Folke. 2009. *Tillsammans: En filosofisk debattbok om hur vi kan rädda vårt klimat*. Bokförlaget Bonnier existens.

¹⁰ Ett stort tack till Bertil Strömberg för värdefulla synpunkter.